

De volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse bevolkingscijfer in de XVIIe eeuw

Het verdrag van Aken (2 Mei 1668) kende aan Frankrijk onder andere gebieden, de kasselrijen Veurne en St.-Winoksbergen toe¹. Gevoegd bij de gebieden van het westelijke Vlaanderen, die van 1657 af door Frankrijk aangehecht werden, vormden zij een bestuurlijk district dat de naam kreeg van „La Flandre Flamingante”, „La Flandre Occidentale” of „La Flandre du costé de la mer”².

Van 1668 tot 1713 (verdrag van Utrecht) was dat district gevormd uit de vroegere kasselrijen Burburg, St.-Winoksbergen, Veurne, Ieper, Belle en Kassel. Het telde vijf versterkte steden : Grevelingen, Duinkerke, St.-Winoksbergen, Veurne en Ieper, en veertien open steden : Burburg, Hondschote, Lo, Roeselare, Menen, Wervik, Waasten, Stegers (Estaires), Meergem (Merville), Belle, Hazebroek, Kassel, Watene, en Poperinge. Evenals alle overige districten van gelijke aard in Frankrijk werd het geplaatst onder het gezag van een intendant, die als rechtstreekse vertegenwoordiger van de Koning belast was met het beheer van de politie, de justitie en de financiën.

¹ F. L. GANSHOF, *La Belgique au XVIIe siècle (1648-1713)*, in : L. VAN DER ESSEN, *Atlas de Géographie historique de la Belgique, Carte VIII/IX* (Brussel, 1927), met bibliographie.

² DE BOULAINVILLIERS, *État de France (Analyse des mémoires des intendants)*, (Londen, 1727-1728, 3 dln.) dl. I, p. 342.

De intendant van „La Flandre Flamingante” kon, naar keus, verblijf houden te Ieper of te Duinkerke ³. Op 23 Februari 1681 werd François de Madrys tot dat ambt benoemd; hij bleef het waarnemen tot aan zijn dood in 1698 ⁴.

In 1697, had Lodewijk XIV opdracht gegeven, in een uitvoerig verslag, een volledig beeld te schetsen van de toestand in het Koninkrijk. Dat verslag was in de eerste plaats bestemd voor de kroonprins, de hertog van Bourgondië, en moest dienen om hem op de hoogte te stellen van de stand van zaken met het oog op zijn toekomstige regeringstaak. Het was dan ook de gouverneur van de hertog van Bourgondië, de hertog M. de Beauvillier, die opdracht kreeg om, in samenwerking met Fénélon en Vauban, de zaak in handen te nemen. Hij wendde zich tot de intendanten, en vroeg aan ieder van hen hem de nodige gegevens over hun district te verschaffen ⁵. De intendanten stelden ieder een „mémoire” op, naar de onderrichtingen die zij daartoe hadden ontvangen.

Met het doel eenvormigheid in alle „mémoires” te bereiken, waren inderdaad uitvoerige en nauwkeurige vragenlijsten aan de intendanten toegestuurd geworden. Zij waren vergezeld van onderrichtingen die te Parijs opgesteld en er reeds in 1686 gedrukt, een brochure vormen onder de titel: „Méthode générale et facile

³ *Ibid.*, dl. I, p. 348.

⁴ F. de Madrys werd op 23 Januari 1681 tot intendant aangesteld (P. HEINDERYCX, *Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht*, uitgegeven door E. RONSE, dl. IV, Veurne, z.j. [1861], p. 313); hij overleed in 1698 (Veurne, Stadsarch., Stadsrek. 1698-99, f° 23).

⁵ E. LEVASSEUR, *La population française. Histoire de la population avant 1789 et démographie de la France comparée à celle des autres nations au XIXe siècle, précédée d'une introduction sur la statistique* (Parijs 1889, 3 dln.), dl. I, p. 201-202; A. M. DE BOISLISLE, *Mémoire sur la généralité de Paris* (Parijs 1880), p. XIX.

pour faire le dénombrement des peuples”⁶. Het is een merkwaardig stuk, waarvan de auteur bewijst een duidelijke kijk te hebben op de wijze waarop een bevolkingsstatistiek moet opgemaakt worden. Hij wil niet alleen een globaal bevolkingscijfer doen vaststellen, maar eist bovendien de afzonderlijke telling van het aantal huizen, het aantal gezinshoofden, het beroep van de gezinshoofden, het aantal mannen, het aantal vrouwen, het aantal huwbare jongens en meisjes, het aantal kinders (jongens onder de 14, en meisjes onder de 12 jaar), het aantal knechten en meiden, het aantal personen per gezin, en tenslotte het aantal klooster-gemeenschappen.

Met het doel het inzicht in de toestand van de landbouw te verdiepen voorziet hij een landbouwtelling die gegevens zou bevatten over de oppervlakte der bebouwbare gronden, der weilanden, bossen, braakliggende gronden en wijngaarden, met bovendien gegevens over het landbouwbedrijf en o.m. telling van het aantal ploegen, het aantal paarden, stuks hoornvee, schapen en varkens, en eindelijk een telling van het aantal molens⁷. Bovendien zou een kort aanvullend verslag de verbouwde granen kunnen vermelden evenals de opbrengst per gemet, en eindelijk wordt het denkbeeld van een kadastraal plan ontwikkeld. De telling, schrijft hij, zou volledig zijn: „si on y ajoûtait les plans et cartes particulières des villes et des pais levées avec soin et si bien circonstançiées que les bois, les prez,

---

⁶ Die brochure, groot 24 op 37 cm., telt 16 blz. waarvan 10 blz. tekst, 4 blz. tabellen en 2 blz. blank; een exemplaar berust op het Stadsarchief te Veurne, bundel 320; een tweede is aanwezig op het Rijksarchief te Brugge, Kasselrij Veurne, bundel 253. Dat dit stuk in 1686 te Parijs werd gedrukt blijkt uit de melding op het einde van de tekst: „Permis d'imprimer. Fait ce 14 may 1686, signé de la Reynie”; die laatste was toentertijd politieprefect van Parijs.

⁷ We denken niet dat deze telling uitgevoerd werd.

les terres labourables, rivières, ruisseaux, marais, montagnes, villes, châteaux, villages, abbayes, censes, moulins, pons et chemins y estoient distinguez par noms et figures, placez dans leur distance naturelle bien orientéz et levés géométriquement”.

Hij laat niet na het nut van de door hem voorgestelde tellingen voor de gouverneurs der versterkte plaatsen en der provinciën, voor de intendanten, voor de geestelijke overheid enz. te onderlijnen. Doch vooral het centraal bestuur zou uit de vergelijking der jaarlijkse tellingen ⁸ zich een gegrond oordeel kunnen vormen over de ontwikkeling van het land: „ce qui luy seroit d'autant plus utile que les deffauts qui s'y découvroient marqueroient en même temps le besoin et la qualité de leurs réparations, au lieu que toutes ces connoissances manquant ou du moins les ministres n'en ayant que des idées confuses et incertaines, il est impossible qu'ils puissent prendre de juste mesures sur les réparations plus nécessaires, n'y qu'ils puissent éviter qu'il n'y ait du dérangement dans une infinité d'affaires ausquelles ils pourroient beaucoup mieux remédier s'ils étoient informéz à fonds de l'estat des païs et de ceux qui les habitent”.

Ongetwijfeld was de auteur van de „Méthode facile” reeds ver op zijn tijd vooruit, te oordelen naar de getuigenis van een zo grondige kenner van het toenmalige economisch leven in Frankrijk als H. Sée die schreef: „Dans la seconde moitié du XVIIIe siècle on commence à se rendre compte plus exact de la façon dont doivent se faire les statistiques, de la méthode qu'exigent les recherches démographiques. Mais on ne songe pas encore à opérer de véritables recensements,

---

⁸ Ce ne seroit plus une affaire que de renouveler tous les ans ce dénombrement... schrijft hij.

on procède en relevant le mouvement des naissances et des décès" ⁹.

Dank zij zijn „Methode” en het feit dat ze tot richtlijn genomen werd voor de volkstelling van 1697, was Frankrijk in dat opzicht de andere landen ver voor. In feite werd in 1697 een eerste poging gedaan om een volkstelling op een ernstige grondslag te verrichten, en daar de hele bevolking van het Koninkrijk er in betrokken werd, kan men de telling van 1697 als de eerste algemene ernstige volkstelling van Frankrijk beschouwen. Men weet dat het bijna een eeuw later zal zijn, in 1784, dat het centrale bestuur van de Oostenrijkse Nederlanden een eerste algemene volkstelling in onze streken zal laten verrichten ¹⁰.

Het werk dat van de intendanten gevraagd werd, vergde niet minder dan drie jaren. De mémoires waarin dat werk samengevat werd, werden van 1698 tot 1700 opgesteld. Reeds in de XVIIIe eeuw maakte die grootscheepse enquête opspraak. De gegevens van de mémoires werden door de Boulainvilliers aan een vernietigend oordeel onderworpen ¹¹; zij werden dan ook door de historici als waardeloos ter zijde geschoven. In het laatste kwart van de XIXe eeuw nochtans werden zij door Lévasséur, in zijn bekende studie over de demographische ontwikkeling van Frankrijk onder het Oud-Bewind aan een nieuw onderzoek onderworpen en in tegenstelling met Boulainvilliers, kwam deze demograaf tot het besluit dat de gegevens van die „mémoires” niet zo waardeloos waren als beweerd was geworden. Weliswaar stelde hij evenals de Boulain-

---

⁹ H. SÉE, *Peut-on évaluer la population de l'ancienne France*, in *Rev. d'Écon. politiq.*, dl. XXVIIIe (1924), p. 653.

¹⁰ H. VAN WERVEKE, *De curve van het Gentse bevolkingscijfer in de XVIIe en de XVIIIe eeuw*, in *Verhand. Kon. Vl. Acad. Kl. Lett.*, jg. X (Brussel, 1948), p. 5.

¹¹ DE BOULAINVILLIERS, *a.w.*, dl. I, p. II en VII.

villiers vast dat de intendanten in vele gevallen de onderrichtingen die hen waren gegeven, in de wind hadden geslagen. Van de 32 intendanten waren er zelfs 9 die het bevolkingscijfer niet hadden opgegeven; velen hadden zich in hun berekening gesteund op de rol der hoofdbelasting of op het aantal haarden of op het aantal belastbare haarden; anderen hadden de knechten en meiden uit hun berekening weggelaten; geen enkele, zo besloot Levasseur, had zich op een rechtstreekse volkstelling gesteund, behalve de Bâville, de intendant van Languedoc¹².

Wat de waarde van de „Mémoire de la Flandre Occidentale” betreft, spreekt Levasseur zich niet nadrukkelijk uit¹³. De auteur van die „mémoire” had zich nochtans evenals zijn collega van Languedoc op een rechtstreekse volkstelling gesteund. Daaromtrent is twijfel uitgesloten. Immers, het dossier van die volkstelling is, althans wat Veurne-Ambacht betreft, met uitzondering van Veurne-Stad, volledig bewaard¹⁴ en de cijfers van de „Mémoire de la Flandre Occidentale” bewijzen door hun overeenstemming met deze van de bewaarde volkstelling op ondubbelzinnige wijze hun herkomst. Ziehier ten andere die cijfers :

¹² E. LEVASSEUR, *a.w.*, dl. I, p. 202-203; vgl. ook M. A. DES CILLEULS, *La population de la France avant 1789* (Parijs, 1885) aangeh. door E. LEVASSEUR, *a.w.*, dl. I, p. 203, n. 3.

¹³ M. A. DES CILLEULS (vgl. vorige noot) merkt op : „dénombrement effectué suivant toute apparence pour la capitation”. DE BOULAINVILLIERS heeft in dl. I van zijn uitgave een samenvattende ontleding van de „Mémoire de la Flandre Occidentale” gegeven.

¹⁴ De bundel is thans bewaard ten dele op het Stadsarchief te Veurne, bundel 320, en ten dele op het Rijksarchief te Brugge, Kasselrij Veurne, n. 253.

	Huizen		Bevolking	
	Mémoire	Volks- telling	Mémoire	Volks- telling
Veurne-Ambacht	288 ¹⁵	4.306	21.292	21.253 ¹⁸
Lo-stad	104	104	474	474
Veurne-Stad	459	—	2.650	—

Hoewel zoals reeds gezegd werd, de cijfers van de telling van Veurne-stad ontbreken ¹⁷, wettigt de sprekende overeenstemming van de overige cijfers het besluit dat de intendant voor het opstellen van zijn „mémoire” de gegevens van de volkstelling trouw weergegeven heeft ¹⁸.

¹⁵ Het cijfer : 288 is klaarblijkelijk een drukfout in BOULAINVILLIERS.

¹⁶ Het verschil (39) met het in de „mémoire” geciteerde cijfer komt voort uit het feit dat de monniken van Eversam (12) en van Haringe (3) niet meegeteld werden, en verder uit verbeteringen door ons aangebracht na een nauwkeurige vergelijking van de afzonderlijke tellingen met een samenvattende tabel berustend in het stadsarchief te Veurne : Steenkerke (— 7), Haringe (+ 5), Avekapelle (+ 5), Adinkerke (— 4), Alveringem (— 10), Gyverinkhove (— 10), Hoogstade (— 4), Stuivekenskerke (— 9), Reninge (— 10), Oostkerke (— 2), Oeren (— 3), Nieuwkapelle (— 5).

¹⁷ Vgl. over het vermoedelijke bevolkingscijfer van Veurne-stad, *Bijlage X*.

¹⁸ Ten titel van inlichting geven we hieronder de bevolkingscijfers van de andere plaatsen van „la flandrie flamingante” zoals ze in DE BOULAINVILLIERS, *op. cit.*, voorkomen :

	Stad	Kasselrij
Ieper	9.063	17.114
Duinkerke	13.200	1.107
St. Winoksbergen	3.175	2.104
Grevelingen	1.162	
Waasten	996	5.303
Kassel	1.300	38.035
Poperinge	2.300	7.592
Belle	2.362	10.308

De intendant had dus de bevelen van Parijs stipt in acht genomen en een volkstelling laten verrichten. Waarschijnlijk begin September 1697 had hij het bevel in die zin aan de magistraat van Veurne overgemaakt ¹⁹; deze stuurde het op zijn beurt aan de hoofdmannen van de dorpen ²⁰ en aan de burgemeester van de stad Lo ²¹ door. Het bevel van de intendant was vergezeld van de tekst van de „Méthode facile”, die te Ieper in 1697 herdrukt, en ongetwijfeld over het hele gebied van de Intendance rondgestuurd werd.

De wijze waarop de volkstelling geschiedde was als volgt geregeld. De gegevens werden door de hoofdmannen van de dorpen, eventueel bijgestaan door een griffier, „naer visitatie van huuse te huuse” opge-

---

Roeselare	1.099
Mesen	576
Wervik	2.172
Mergem	2.958
Watene	165
Stegers	1.072
Hazebroek	3.725
Burburg	5.307
Hondschote	1.800

N. BRIAVOINNE, *Mémoire sur l'état de la population, des fabriques, des manufactures et du commerce dans les provinces des pays-bas, depuis Albert et Isabelle jusqu'à la fin du siècle dernier* (Mém. couronnés par l'Acad. Roy. Sc. et Belles Lettres de Brux. T. XIV, 1839 - 1840), p. 201-202, geeft voor Ieper 1697 : 10.775 inwoners en voor Roeselare 5.400 inw. in 1680.

¹⁹ R. A. Br. Châtellenie de Furnes, bundel 253 „Eschevins de la seigneurie de Laetschip en Reninghe branche des huit paroisses, pour satisfaire aux ordres de Monseigneur l'intendant...”

²⁰ S. A. V. bundel 320, Den. Lo (village) „En satisfaction de l'ordonnance de Messieurs les Bourgmesres, Lanthouders, Eschevins et Cuerheers des villes et chastellenie de furnes, daté du 11 Septembre 1697, signé par le premier conseiller et pentionaire Bervoet...”

²¹ *Ibid.*, Den. Lo (ville) „En exécution de la lettre escript à nous Bourgmesres de la ville de Loo par le Sieur premier conseiller et pentionaire Bervoet, subdélégué de Monsieur l'intendant daté du onze Septembre 1697...”

nomen ²². De tussenkost van de hoofdmannen, die evenals onze dorpsburgemeesters, alle inwoners van hun ressort kenden, mag als een eerste bewijs beschouwd worden van de ernst waarmee de telling uitgevoerd werd. Bovendien de lijsten die door de hoofdmannen ingediend werden bewijzen dat deze de nauwkeurige onderrichtingen van de intendant stipt gevolgd hebben. Zij zijn dan ook een betrouwbare bron voor de studie van de bevolking van Veurne-Ambacht.

* * *

De gegevens van de volkstelling zijn niet alleen betrouwbaar, zij zijn bovendien zo uitvoerig dat zij het mogelijk maken de voornaamste aspecten van de bevolking van Veurne-Ambacht in 1697 te belichten; zowel wat de bevolkingsdichtheid, de leeftijdsopbouw, de verhouding der geslachten, als de beroepsstructuur betreft, geven de lijsten van de volkstelling inlichtingen, die verdienen nader onder ogen genomen te worden.

---

²² Herhaaldelijk wordt dat in de titel van de lijsten aangestipt; zo Beveren: „Aldus de voorn. staet gemaect volgens de visite gedaen bijden onderscreven clercq...” Oostvleteren: „Aldus dit staetken ghemaect naer visitatie ghedaen van huysse te huysse tot opnemen de voors. personen...” Kaaskerke: „Nous Pierre Goutsmit, hooftman et Pierre Jacques Reynaert greffier du village de Caeskercke, certifions cest estat juste et veritable que nous avons dressé après avoir fait une visite dans toutes les censes et maisons cy dessus reprises en la première collomme...”. Izenberge: „Ainsi cest estat fait et arresté suivant la visite fait par le sousigné hooftman de la paroisse...” en Haringe: „Ainsi fait la visite au 15e et autres jours ensuivans du mois de Septembre 1697 par nous hooftman de la paroisse d’Haringe...”.

1. Bevolking en bevolkingsdichtheid.

Het totale bevolkingscijfer van Veurne-Ambacht, Veurne-stad niet inbegrepen, bedroeg in 1697, 21.727 zielen, verdeeld als volgt :

	Inwoners	Huizen ¹	Be- woning ²	Huis- gezinnen	Omvang van het gezin
Kasselrij	13.571	2.763	4,94	2.930	4,63
Acht Prochiën	5.825	1.087	5,35	1.227	4,74
Heerlijkheden	1.842	390	4,72	420	4,38
	21.238	4.240	5,00	4.577	4,64
Lo (stad)	429	94	4,56	105	4,08
Kloosterge- meenschappen	60				
	21.727				

Uit bovenstaande tabel blijkt dat in de kasselrij, waar de economische middelen meer dan in een stad aan het vaderlijk erfgoed gebonden zijn, de omvang van het gezin en de bewoning enigszins groter zijn dan in de kleine stad Lo.

Bewoning en samenstelling van het huisgezin zijn normaal te noemen. Ontleden we de huisgezinnen ³ dan vinden we op een totaal van 4682 eenheden :

¹ In dit totaal zijn de onbewoonde huizen niet begrepen. Zie Bijlage I.

² Onder bewoning verstaan we het aantal personen dat één huis betreft.

³ De bevoorrechte klasse (voor 8 tienden geestelijken), bedroeg slechts 2,6 % van de bevolking. Zie Bijlage VI.

Huisgezinnen	Personen	%
196	1	41,8
571	2	122,2
819	3	174,8
868	4	185,5
762	5	162,8
619	6	131,0
380	7	81,3
221	8	47,4
118	9	25,4
71	10	15,2
26	11	5,6
19	12	4,1
9	13	2,0
1	14	0,3
1	15	0,3
1	16	0,3

De dichtheid der landelijke bevolking bedroeg 47,1 / Km², doch was zeer verschillend naar gelang de onderscheiden delen van Veurne-Ambacht : ¹

Kasselrij	40,1/Km ²
Acht Prochiën	71,8/Km ²
Heerlijkheden	58,4/Km ²

Ook van dorp tot dorp doen zich sterke schommelingen voor. Vergelijken we nochtans de bevolkingsdichtheid der dorpen met de hoogteligging, dan stellen we vast dat in de zandige leemstreek (hoogteligging + 5 m.) de bevolkingsdichtheid steeds groter is dan 45/Km², terwijl in de polders (— 5 m.) de dichtheid — op twee uitzonderingen na ² — kleiner is dan 45/Km². Deze vaststelling bracht ons er toe bij de berekening van de bevolkingsdichtheid rekening te houden met de aard

¹ Zie Bijlage I.

² Avekapelle en Eggewaartskapelle.

van de landbouwstreek. Inderdaad in de polders¹ is de dichtheid 28,46/Km², in de zandige leemstreek² daarentegen 61,76/Km².

Het is een feit dat de dichtheid van de landelijke bevolking invloed uitoefent op de grootte van het landbouwbedrijf. De telling verstrekt ons echter omtrent de oppervlakte der bedrijven slechts inlichtingen voor vijf dorpen, waarvan vier in de polders gelegen zijn en één in de zandige leemstreek. De gemiddelde grootte van het landbouwbedrijf bedraagt in deze dorpen³:

Polders :	Oudekapelle	29,5 Ha
	Stuivekenskerke	22,0 Ha
	Kaaskerke	14,5 Ha
	Berle	13,0 Ha
Zandige leemstreek :	Krombeke	7,5 Ha

Groeperen we de bedrijven volgens grootte dan bekomen we :

¹ Tot de polders rekenen wij : Adinkerke, Avekapelle, Bulskamp, Eggewaartskapelle, Kaaskerke, Koksijde, Lampernisse, Lo (dorp), Oostduinkerke, Oostkerke, Oudekapelle, Pervijze, Ramskapelle, Sint-Joris, Steenkerke, Stuivekenskerke, Beosterpoort, Bewesterpoort, Wulpen, Zoetenaie en de heerlijkheden : Vrije van Rijsel (Sint-Jacobskapelle), Nieuwkapelle en Berle.

² Tot de zandige leemstreek rekenen wij : Alveringem, Beveren, Gyverinkhove, Haringe, Hoogstade, Houtem, Izenberge, Krombeke, Leisele, Oeren, Oostvleteren, Pollinkhove, Proven, Reninge, Sint-Rijkers, Stavele, Vinkem, Westvleteren en Wulveringem, de acht prochiën en de heerlijkheden afhankelijk van de acht prochiën.

³ De respectievelijke grootte der bedrijven uitgedrukt in gemet 43 à 44 a. is : te Oudekapelle : 191, 80, 52, 49, 25, 11; te Stuivekenskerke : 250, 50 (× 2), 42, 33, 32, 30, 23 (× 2), 15, 6; voor twee hofsteden bewoond door arbeiders is de oppervlakte niet aangegeven; te Kaaskerke : 103, 68, 47, 43, 40, 31, 28, 26, 22 (× 2), 19, 16, 14, 12, 10; te Berle : 57, 50 (× 2), 47, 43, 39, 30, 26, 25, 24, 21 (× 2), 17, 16, 15, 14, 12; te Krombeke : 38, 32, 30, 27, 25 (× 2), 24 (× 2), 18, 16 (× 2), 8, 6, 3 (× 2), 2 (× 2).

Grootte	POLDERS ¹					ZANDIGE LEEMSTREEK	
	I	II	III	IV	Tot. %	Krombeke	Tot. %
+ 20 Ha	4	3	3	4	28,6	—	—
15 à 20 Ha	—	1	2	2	10,2	1	5,9
10 à 15 Ha	1	5	3	4	26,5	7	41,2
5 à 10 Ha	—	1	6	7	28,6	3	17,6
— 5 Ha	1	1	1	—	6,1	6	35,3

Uit deze tabel blijkt dat het aantal bedrijven met een oppervlakte van 5 tot 20 Ha overweegt ($\pm 65\%$). In de polders stellen we een neiging vast naar grotere bedrijven (+ 20 Ha), in de zandige leemstreek een uitgesproken tendens naar kleinbedrijf (— 5 Ha). Daar deze gegevens voor de zandige leemstreek slechts steunen op het aantal landbouwbedrijven van één dorp — een dorp met een voor die streek geringe bevolkingsdichtheid ($51,4\text{Km}^2$) — mogen we aannemen dat deze tendens duidelijker wordt naarmate de bevolkingsdichtheid toeneemt.

Uit de tellingen blijkt dat verschillende hofsteden, vooral in de polderstreek, verlaten, andere door niet-landbouwers bewoond waren :

	bewoond door niet- landbouwers	Onbewoond	%
POLDERS :			
Berle	2 ²	—	12
Beoosterpoort	—	1	5
Lo (dorp)	—	2	3

¹ De gegevens betreffen I : Oudekapelle, II : Stuivekenskerke, III : Kaaskerke, IV : Berle.

² Bewoond door een wever en een arbeider.

	bewoond door niet- landbouwers	Onbewoond	%
Oudekapelle	1 ¹	—	16,5
Pervijze	—	21	68
Ramskapelle	—	11	30
St Jacobskapelle	—	4	13
St Joris	—	2	13
Stuivekenskerke	2 ¹	—	15
Wulpen en Boitshoeke	1 ¹	—	2,5
ZANDIGE LEEMSTREEK :			
Beveren	5 ²	1	8
Izenberge	—	3	9
Proven	—	5	9
Reninge	—	1	2

De voornaamste oorzaken hiervan zijn de verwoestingen aangericht door de oorlogen en vooral de overstromingen door zeewater. Daarnaast zal echter ook de vermindering van de rijkdom invloed uitgeoefend hebben. Reeds in 1650-1660 konden de eigenaars van grotere hofsteden moeilijk pachters vinden. Dit laatste wordt geïllustreerd door het splitsen van de Hemme te Ramskapelle — de grootste hofstede van Veurne-Ambacht (750 gemet) — in de Grote en de Kleine Hemme³ en van het Westhof te 's-Heerwillemskapelle in Westhof en Carkeelhof⁴.

¹ Bewoond door een arbeider.

² Bewoond door een schoenlapper, 3 arbeiders en 1 z. beroep.

³ S. A. V. bundel 9, beschrijving der dorpen ingelast in de copie van P. Heinderijcx' Jaerboeken, f° 54 „maer alsoo dit goet ten tijde vande lanckdeurigen troubelen van oorlogen niet en konde verpacht worden omdat het te groot was van lande en dat niemant den uytleghe hadde om het selve te benooten heeft den abt, a^o 1652, nog een groot en schoon hofstede laeten maken op de voorseyde landen bij Schoorbacke ende heeft een groote parthye van landen getrokken uyt de emme en gevougt aen de nieuwe hofstede de welcke genaemt wiert de kleene emme”.

⁴ *Ibid.*, f° 32 „ende alsoo dese hofstede van 't Westhof seer groot

2. De leeftijdsopbouw van de bevolking.

Laten de gegevens ons niet toe een bevolkingspiramide op te bouwen, toch verstreken ze ons enkele inlichtingen omtrent de leeftijdsopbouw van de bevolking van Veurne-Ambacht ¹.

	Mannen			Vrouwen			totaal knechten	totaal meiden	huwbaren		kinderen	
	gehuwde	alleenstaande	totaal	gehuwde	alleenstaande	totaal			jongens	meisjes	jongens	meisjes
Kasselrij	2510	267	2777	2510	215	2725	1236	1046	612	641	2374	2175
Acht Proch.	922	124	1046	922	155	1077	478	424	325	307	1133	1035
Heerlijkheden	342	40	382	342	39	381	140	136	89	82	314	318
Lo (stad)	77	28	105	77	31	108	35	33	18	17	80	78
	3851	459	4310	3851	440	4291	1889	1639	1044	1047	3901	3606

Uit voorgaande tabel blijkt dat de groep „kinders” 34,5 %, de groep „huwbaren” 9,6 % van de totale

was daerdoor den abt qualick pachters konde krijgen, namentlick in de tijde van oorloghe, heeft hij, ten jaere 1661, nog een ander hofstede doen bouwen benefens de kercke van 's-Heerwillemscapelle genaemt het Carkeelhof ende heeft daeraen gevougt een groot deel land van 't Westhof”.

¹ Bijlage II.

bevolking uitmaakt. Deze percenten zijn minima. We moeten inderdaad aannemen dat de groep knechten (meiden) — 16,2 % van de bevolking — hoofdzakelijk samengesteld is uit huwbaren en uit kinders, vooral jongens, die in dienst staan van de landbouwers als koeier enz...¹. Van de andere kant blijkt dat de huwelijksleeftijd omstreeks 1697 betrekkelijk laag was². Houden we rekening met deze overwegingen dan zijn bovenstaande gegevens voldoende om de bevolking van Veurne-Ambacht als „jong” te beschouwen, om er een gemiddelde korte levensduur en bijgevolg een groot sterftecijfer uit af te leiden. Dit laatste wordt trouwens bevestigd door de zeventiend'eeuwse annalist P. Heinderijcx³ en geïllustreerd door het onderzoek van de overlidensregisters van Stuivekenskerke en

¹ 84,3 % van de knechten en 79,5 % van de meiden op het platteland staan in dienst van landbouwers (bijlage IV).

Uit bovenstaande tabel blijkt dat Veurne-Ambacht in 1697 een mannenoverschot telt (1053/1000). In de kindergroep is deze verhouding 1082/1000. In deze verhouding ligt echter de leeftijds grens van de jongens twee jaar hoger dan die van de meisjes. We menen niet ver van de werkelijkheid verwijderd te blijven, wanneer we aannemen dat de groep jongens van 12 en 13 jaar $\pm$ 3,5 % van de totale mannelijke bevolking uitmaakt. Hiermee rekening houdend zou de verhouding jongens — 12 j./meisjes — 12 j. 976/1000 zijn. Welnu sedert de zeventiende eeuw hebben alle statistici bij de geboorte een bestendig jongensoverschot vastgesteld en verder dat dit mannenoverschot zich handhaaft gedurende de hele duur van de jeugdige en volwassen leeftijd. (W. CRACCO, *Inleiding tot de bevolkingsleer*, Mechelen, 1940, p. 21-29). De verhouding 976/1000 is bijgevolg niet te aanvaarden en bewijst m.i. dat vele jongens onder de 14 jaar als knecht geteld werden.

² Zie verder blz. 125.

³ P. Heinderijcx in zijn beschrijving van de kasselrij beweert dat men in de kasselrij van Veurne een kleiner aantal oude lieden ontmoette dan in de andere gewesten „ja dat men houdt voor vast, dat der menschen leeftijd alhier seshien jaeren doorgaens corter is als hetgene van die welcke langst den Leyecant wonen” (aangehaald door F. DE POTTER, E. RONSE en P. BORRE, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, Gent, 1873, I, p. 24-25).

Pollinkhove. Bij het gebruik van sterfteregisters moeten we omzichtig te werk gaan. Deze registers worden over 't algemeen weinig nauwkeurig bijgehouden, vermelden niet alle sterfgevallen. We menen nochtans te mogen aanvaarden dat het overlijden van diegenen die de laatste heilige sacramenten ontvingen regelmatig geboekt werd en dat de onvolledigheid van de registers vooral te wijten is aan het niet boeken van de kindersterften (niet-communicanten, — 12 jaar). Laten we nu alle kindersterften vallen dan bekomen we betrekkelijk nauwkeurige gegevens omtrent de sterfte van de personen boven de 12 jaar. We ondervonden hierbij weinig moeilijkheden. In de overlijdensregisters van Stuivekenskerke ¹ wordt over 't algemeen de ouderdom van de overledene vermeld. In de registers van Pollinkhove ² wordt de burgerlijke stand van de volwassen personen aangegeven : uxor, conjugatus, coelebs, viduus (vidua), puella (+ ouderdom), juvenis. Deze overlijdensakten vermelden daarenboven steeds : „post susceptionem omnium sacramentorum”. Rekening houdend met wat voorgeat telden we volgend aantal overlijdens van volwassenen :

Jaren	STUIVEKENSKERKE ³			POLLINKHOVE		
	I	II	III	I	II	III
1673-1682	47	82	57	259	489	53
1683-1692	32	77	41	287	489	58
1693-1702	33	64	51	232	479	48
1703-1712	60	89	67	262	546	48
1713-1722	39	103	37	277	473	58
	211	415	50	1317	2476	53

¹ Griffie rechtbank van eerste aanleg Veurne.

² *Ibid.*

³ De gegevens betreffen I : overlijdens van volwassenen, II : geboorten, III : verhouding % tussen I en II.

Voor enkele jaren schijnen de gegevens betreffende de kindersterfte (— 12 j.) volledig :

Jaren	STUIVEKENSKERKE ¹			POLLINKHOVE		
	I	II	III	I	II	III
1653-1662	41	88	46	—	—	—
1663-1672	47	109	43	—	—	—
1673-1682	31	82	38	—	—	—
1703-1712	34	89	38	153 ³	385 ²	40
1713-1722	—	—	—	215	473	47
	153	368	41	368	858	42

Uit voorgaande statistieken menen we te mogen afleiden dat in de tweede helft van de zeventiende eeuw het sterftecijfer in de gemeenten Pollinkhove en Stuivekenskerke minimum 90 % van het aantal geboorten bedroeg.

Welke is de verhouding van de productieve leeftijdsclassen tot de van hen afhankelijke groepen ?

Tot het onproductieve deel van de bevolking rekenen we de kinderen (34,5 %) (jongens — 14 jaar en meisjes — 12 jaar) en de personen boven de 65 jaar. Daar we het aantal ouderlingen niet kennen is het percentage van de productieve groep slechts bij benadering te bepalen. Houden we rekening met de gemiddelde korte levensduur, dan zullen we niet ver van de werkelijkheid verwijderd blijven, als we 62 % van de totale bevolking tot laatstgenoemde groep rekenen. Dit betekent dat tegenover 3 personen in de productieve leeftijdsclassen ongeveer 2 personen staan waarvoor zij moeten zorgen. Deze ongunstige structuur verklaart ten dele de

¹ De gegevens betreffen I : overlijdens van kinderen, II : geboorten, III : verhouding % tussen I en II.

² Betreft de jaren 1706-1712.

heersende armoede. 389 huisgezinnen worden in de tellingen als arm vermeld, d.i. 8,3 % van de totale bevolking¹. Dit percent is betrekkelijk laag. We mogen echter niet uit het oog verliezen dat Veurne-Ambacht een landbouwstreek is, dat de economische middelen er meer dan in een industriegebied, aan een patrimonium gebonden zijn. Opmerkelijk in dit verband is het dat het grootste aantal armen voorkomt in de „acht prochiën”, waar het kleinbedrijf, dat minder vreemde arbeidskrachten gebruikt, overwegend is² en waar bijgevolg, een groter percent van de bevolking zijn bestaan in de industrie moet zoeken. Van de andere kant heeft ook de samenstelling van de niet-productieve groep (gering aantal ouderlingen) ongetwijfeld een invloed ten goede uitgeoefend.

3. Verhouding der geslachten.

Zoals uit tabel blz. 111 blijkt, telde Veurne-Ambacht 11.144 mannen tegenover 10.583 vrouwen. Dit belangrijk mannenoverschot (1053/1000) komt voort uit de jongere generatie. Tegenover 4.310 gehuwde en alleenstaande mannen tellen we 4.291 gehuwde en alleenstaande vrouwen (1004/1000), terwijl het jongere geslacht (kinders, huwbaren, knechten en meiden) 6.834 mannelijke eenheden telt tegenover 6.292 vrouwelijke (1086/1000).

Een verdere ontleding van deze laatste verhouding blijkt onmogelijk, daar de leeftijdsgrens in de groep „kinders” verschillend aangegeven is: 14 jaar voor de jongens, 12 jaar voor de meisjes. Van de andere kant

¹ Bijlage V.

² In de kasselrij tellen we 56 arbeiders tegenover 100 landbouwers, in de „acht prochiën” 46 arbeiders op 100 landbouwers. Zie ook blz. 118.

werden, zoals hierboven aangetoond¹, jongens die de leeftijd van veertien jaar niet bereikt hadden als knecht geteld.

Wanneer we tabel bijlage II doorlopen, dan stellen we soms belangrijke afwijkingen van de gemiddelde geslachtsverhouding vast. Deze afwijkingen blijken vooral voort te komen uit de verhouding in de jongere generatie. We hebben twee gevallen van dichterbij bestudeerd n.l. Stuivekenskerke, waar de mannelijke bevolking in supernormale verhouding-, en Pollinkhove, waar de mannelijke bevolking in subnormale verhouding aanwezig is.

In Stuivekenskerke tellen we, in verhouding, 1.727 mannen tegenover 1.000 vrouwen. In de jongere generatie is de verhouding 2.095/1.000. Voor de periode 1688-1697 noteren we 40 jongensgeboorten tegenover 26 meisjesgeboorten, hetzij een meergeboorte van jongens (1.538/1.000). Gaan we nu het aantal jongensgeboorten tussen September 1683 en September 1697 en het aantal meisjesgeboorten tussen September 1685 en September 1697 na, dan bekomen we 62 jongensgeboorten tegenover 32 meisjesgeboorten (1.937/1.000). Deze verhouding is echter merkkelijk lager dan de verhouding van het in de volkstelling aangegeven aantal jongens (— 14 jaar) en meisjes (— 12 jaar) (2.777/1.000). Deze laatste verhouding moet misschien nog verhoogd worden met een aantal jongens die als knecht geteld werden. De vergelijking van de aldus bekomen verhoudingen toont in ieder geval een hoger sterftecijfer bij de meisjes aan².

We zijn op dezelfde manier tewerk gegaan bij het onderzoek van de gemeente Pollinkhove, waar de

¹ Zie blz. 112, nota 1.

² Uit de vergelijking van het aantal geboorten en de gegevens van de volkstelling blijkt een vermindering van 72 % voor de meisjes en 60 % voor de jongens.

mannelijke bevolking in subnormale verhouding aanwezig is (972/1.000). Het tekort aan mannen komt duidelijk voort uit het jongere geslacht (928/1.000). Voor de periode 1688-1697 worden 211 jongensgeboorten vermeld tegenover 228 meisjesgeboorten (925/1.000), dus een meergeboorte van meisjes. Onderzoeken we echter het aantal jongensgeboorten tussen September 1683 en September 1697 (322) en het aantal meisjesgeboorten tussen September 1685 en September 1697 (278) dan is de verhouding 1.158/1.000¹, terwijl de verhouding jongens/meisjes aangegeven in de volkstelling 865/1.000 bedraagt. Uit de vergelijking van laatstgenoemde verhoudingen mogen we een grotere mortaliteit bij de jongens afleiden².

Uit bovenstaand onderzoek van de geboorteregisters van Stuivekenskerke en Pollinkhove blijkt duidelijk de overeenkomst van de geslachtsverhouding volgens de tellingen enerzijds, volgens de geboorteregisters anderzijds. Deze overeenkomst bevestigt andermaal de betrouwbaarheid van de volkstelling. De resultaten van ons onderzoek laten ons echter niet toe de vraag te beantwoorden of in het jongere geslacht de jongenssterfte groter is dan de meisjessterfte of omgekeerd.

Gaan we in tabel blz. 111 de verhouding alleenstaande personen na, dan tellen we 459 mannen tegenover 440 vrouwen. In deze cijfers zijn echter respectievelijk 104 en 12 geestelijke personen begrepen, zodat we bovenstaande verhouding tot 355 alleenstaande mannen tegenover 428 vrouwen mogen herleiden. Op een paar uitzonderingen na, worden deze vrouwen in de tellingen als weduwe vermeld. Alhoewel nu de vermelding

¹ Tussen 1684 en 1688 noteren we meer jongens- dan meisjesgeboorten (112/96).

² Uit de vergelijking van doopregisters en volkstelling: jongens, verlies 68 %, meisjes, verlies: 57 %.

weduwnaar bij de mannen zelden voorkomt, mogen we aannemen dat de meesten hunner weduwnaar zijn (de meesten hebben kinderen ten laste). Houden we hiermee rekening, dan wijst deze verhouding op een grotere mannensterfte in het rijpere geslacht.

4. Beroepsstructuur van de plattelandse bevolking¹.

Het overwegend belang van de landbouwbevolking blijkt duidelijk uit volgende tabel, berekend in % van de bevolking :

Land- en tuinbouw	44,0	Bouwnijverheid	2,4
Arbeiders	24,5	Verkeer	0,7
Landelijke ambachten	1,7	Handel	0,9
Voedingsnijverheid	2,8	Herbergen	2,9
Textielnijverheid	1,6	Diverse neringen	1,8
Kledingsnijverheid	1,0	Ambten	3,9
Lederbewerking	1,4	Zonder beroep	10,4

We mogen aannemen dat de arbeiders die in de volkstelling nu eens „journalier” dan weer „manouvrier” genoemd worden, hoofdzakelijk landbouwarbeiders zijn.

In de polderstreek tellen we 521 huisgezinnen die zich bezig houden met land- en tuinbouw, hetzij 45,3 % en 352 arbeidersgezinnen, hetzij 30,6 % van de totale bevolking. In de zandige leemstreek bedragen deze cijfers respectievelijk 1.473 (43,5 %) en 761 (22,5 %). Van de andere kant stellen we vast, dat, waar in de polders 67,5 arbeiders op 100 boeren voorkomen, dit percent in de zandige leemstreek slechts 51,6 bedraagt. Ook het ten honderd knechten en meiden, die in dienst staan van landbouwers, is hoger in de polderstreek dan in de zandige leemstreek (89 en 87 % tegenover 82 en

¹ Bijlage III.

76 %) ¹. Deze verschillen dienen in verband gebracht te worden met de grotere verspreiding van het kleinbedrijf in laatstgenoemde landbouwstreek. Het kleinbedrijf is in de regel een gezinsbedrijf en gebruikt derhalve minder vreemde arbeidskrachten. De tuinbouw, die slechts een geringe verspreiding kent — we tellen in het totaal slechts 22 hoveniers — is vooral rond Veurne geconcentreerd ². In industriële beroepen is 12,7 % van de bevolking werkzaam. De dorpen met het belangrijkste bevolkingspercentage werkzaam in de nijverheid zijn: Haringe (36,1), Laatschip in Reninge (33,0), Oudekapelle (28,0), Zuidschote (25,4), Proven (24,7), Alveringem (21,0), Gyverinkhove (21,0) en Avekapelle (20,0).

Tot de groep handel en verkeer behoort slechts 1,6 % van de bevolking. Het verkeer wordt voor 88 % door schippers verzekerd. Slechts in Haringe treffen we vier voermannen met wagen aan.

Voor veertien handelaars (34 %) mogen we een activiteit veronderstellen die zich buiten de grenzen van hun dorp uitstrekt: 5 drapeniers en 3 vishandelaars in Haringe, 1 hoppehandelaar (heerlijkheid Templiers), 1 houthandelaar en 1 tabakhandelaar (Lo dorp) en 3 handelaars die alleen als „marchand” aangeduid worden (1 in Lo dorp en 2 in Beveren).

Het percentage zonder beroepsvermelding is tamelijk belangrijk, doch dit percent bevat 70 % armen.

¹ Bijlage IV.

² Adinkerke (1), Oostduinkerke (1), Koksijde (4), Beoosterpoort (5) Bewesterpoort (4). Verder treffen we twee hoveniers aan in Lo-stad, één in Haringe en vier in Alveringem.

5. Beroepsstructuur Lo-stad ¹.

	%		%
Land- en tuinbouw	1,9	Landelijke ambachten	2,8
Arbeiders	17,1	Verkeer	0,9
Voedingsnijverheid	6,7	Handel	12,4
Textielnijverheid	11,5	Herbergen	4,8
Kledingsnijverheid	5,7	Allerlei neringen	3,8
Lederbewerking	6,7	Ambten	8,5
Bouwnijverheid	11,5	Zonder beroepsvermelding	5,7

Uit bovenstaande tabel blijkt dat 48,7 % van de bevolking werkzaam is in industriële beroepen. De textielnijverheid neemt er een niet onbelangrijke plaats in.

De groep handel en verkeer omvat 13,3 % van de bevolking. Het verkeer geschiedt te water. De bedrijvigheid der 12 vermelde handelaars omvat volgende takken: lakenhandel (3), vlashandel (2), graanhandel (2), handel in vetstoffen (2), zonder vermelding van bedrijvigheid (3).

* * *

Bij de bepaling van de bevolkingscurve van Veurne-Ambacht in de zeventiende eeuw, was het aanvankelijk onze bedoeling het aantal doopsels in de parochie-registers van verschillende dorpen samen te tellen, ze — in navolging van Prof. Van Werveke ² — per decennien te groeperen en de bekomen cijfers met een vooraf te bepalen reductiecoëfficiënt te vermenigvuldigen. De volkstelling van 1697 zou het uitgangspunt van onze berekening vormen.

Onze bewerkingen gaven voor 1697 een geboortecoëfficiënt boven 60 ⁰/₁₀₀ ³, een cijfer dat we onmogelijk

¹ Bijlage III.

² H. VAN WERVEKE, *De curve van het Gentse Bevolkingscijfer*, a.w.

³ Een berekening over een periode van 25 jaar (1685-1709) geeft een enigszins hoger coëfficiënt.

voor gans de zeventiende eeuw kunnen aanvaarden. Het kwam er bijgevolg op aan vast te stellen, hoe de geboortecoëfficiënt in de loop van de zeventiende eeuw evolueerde.

Gelukking bezitten we, voor de gemeenten van Veurne-Ambacht, in 1655 opgemaakte lijsten van „alle de mannen van de oude van achthien jaeren tot tsestich capabel om waepenen te draghen”¹.

Vooraleer gebruik te kunnen maken van deze lijsten moeten we eerst de verhouding weerbare mannen tot de totale bevolking trachten te bepalen. Deze verhouding hangt af van de leeftijdsopbouw van de bevolking. We nemen aan dat de leeftijdsopbouw van de bevolking van Veurne-Ambacht tussen 1655 en in 1697 nagenoeg dezelfde geweest is. Wanneer we nu steunen op de bevolkingspiramide van een „jong” volk, b.v. Engeland en Wales in 1841, waar de leeftijdsgroep 0-14 jaar, evenals in Veurne-Ambacht², ongeveer 35 % van de totale bevolking uitmaakt, dan mogen we ongeveer 10 % van de bevolking tot de leeftijdsgroep 14 tot 18 jaar en 6 % tot de groep + 60 jaar rekenen; de groep 18 tot 60 jaar maakt bijgevolg ± 50 % van de totale bevolking uit. In dit ten honderd zijn ongeveer evenveel mannen als vrouwen, zodat we de verhouding een weerbare man op vier inwoners aangenomen hebben.

Vergelijken we de cijfers van de volkstelling van 1697 met de gegevens ons verstrekt door de lijsten van 1655, dan stellen we vast dat tussen beide data het bevolkingscijfer in de kasselrij van $4.046 \times 4 = 16.184$ daalde op 13.586 (een verlies van 16 %), terwijl in de acht prochiën (Lokere niet inbegrepen) het inwonersaantal van $1.030 \times 4 = 4.120$ klom tot 5.340 (winst 23 %).

¹ S. A. V. bundel 1004. De lijsten van de kasselrij zijn volledig; voor de acht prochiën ontbreekt de lijst van Lokere; de gegevens voor de heerlijkheden zijn onvolledig. Bijlage VII.

² Zie hoger, blz. 111.

We moeten bijgevolg met een verschillende evolutie van de bevolkingscurve in beide streken rekening houden. Ten overstaan van deze vaststelling hebben we gemeend ons onderzoek te moeten splitsen en de ontwikkeling van de geboortecurve en van de geboortecoëfficiënt te moeten nagaan, enerzijds in een reeks dorpen van de kasselrij, anderzijds in de acht prochiën.

Voor laatstgenoemd gebied beschikken we echter alleen over de parochieregisters van de gemeente Elverdinge¹. We noteerden volgende geboorten in de doopregisters van deze gemeente :

1630	38	1651	27	1693	36
1631	43	1652	49	1694	28
1632	32	1653	33	1695	37
1633	49	1654	33	1696	45
1634	49	1655	39	1697	48
1635	43	1656	45	1698	38
1636	46	1657	39	1699	44
1637	41	1658	34	1700	36
1638	47	1659	31	1701	38
1639	38	1660	46	1702	49
	<hr/>		<hr/>		<hr/>
	426		376		399

Op basis van het aantal inwoners ($150 \times 4 = 600$)² krijgen we, voor 1655 de geboortecoëfficiënt 62, en voor 1697 (800 inwoners)³ de coëfficiënt 49,8. Daar deze cijfers slechts op het onderzoek van één gemeente berusten, onthouden we ons voornamelijk van er gevolgtrekkingen uit af te leiden⁴.

Alhoewel rijker, blijft ons bronnenmateriaal voor de kasselrij toch beperkt. Eensdeels zijn voor verschillende dorpen de geboorteregisters niet, of slechts onvolledig

¹ R. A. Br.

² Zie bijlage VII.

³ Zie bijlage I.

⁴ Zie verder, blz. 137.

bewaard gebleven, anderzijds komt de bestuurlijke indeling in gemeenten niet steeds overeen met de kerkelijke indeling in parochies, b.v. 's-Heerwillemskapelle behoort bestuurlijk bij Beoosterpoort, in kerkelijk opzicht hangen de bewoners van laatstgenoemde omschrijving van Sint-Niklaas binnen Veurne af, terwijl de bevolking van 's-Heerwillemskapelle kerkelijk onder Boitshoeke ressorteert. Bestuurlijk behoort Boitshoeke echter bij Wulpen. Tenslotte een beperking die we ons zelf oplegden, we wilden n.l. de dorpen zodanig kiezen, dat ze aan het beeld van de kasselrij beantwoorden. Onze keus viel op vier polderdorpen: Avekapelle, Lampernisse, Oostduinkerke en Stuivekenskerke en drie dorpen in de zandige leemstreek gelegen: Beveren, Hoogstade en Pollinkhove. We menen dat deze keuze verantwoord is: waar we, tussen 1655 en 1697, voor de kasselrij een bevolkingsvermindering van 16 % vaststelden, bedraagt de vermindering van het bevolkingscijfer in genoemde gemeenten eveneens 16 % (het bevolkingscijfer daalt van 3.096 op 2.599).

Bij een nauwkeurige vergelijking van de doopregisters van de gemeente Stuivekenskerke en de telling van dezelfde gemeente blijkt dat drie personen, Baseure Pierre, Seghers Lucas en Speekaert Pierre, zowel vóór als na 1697 als „vader” in de doopregisters voorkomen, doch niet in de telling vermeld staan. We hebben deze personen echter teruggevonden in de tellingslijst van het Vrije van Rijsel, dat gedeeltelijk in de gemeente Stuivekenskerke geënclaveerd ligt. Daar hun gezin uit respectievelijk 5, 3 en 6 personen samengesteld is, moeten we voor onze berekening het bevolkingscijfer, aangegeven in de telling van Stuivekenskerke (90), met 14 eenheden verhogen (104).

In de parochieregisters van de gemeenten, die het voorwerp van ons onderzoek uitmaken, hebben wij de

doop- en de huwelijksakten jaar per jaar geteld en vervolgens in tienjaarlijkse tabellen gegroepeerd ¹.

Met als uitgangspunt de bevolkingscijfers van 1655 en 1697 kunnen we op grond van de bekomen gegevens, niet alleen de geboortecoëfficiënt, maar ook de huwelijkscoëfficiënt en de huwelijksvruchtbaarheid als volgt bepalen ² :

1655

Gemeente	I	II	III	IV	V	VI
Avekapelle	324	12,5	38,5	7,5	23,1	1,6
Beveren	980	39,5	40,3	10,7	10,9	3,7
Hoogstade	380	18,2	50,5	6,4	17,0	3,0
Lampernisse	280	14,5	51,7	3,4	12,1	4,2
Oostduinkerke	308	14,5	47,0	3,2	10,3	4,5
Pollinkhove	724	42,8	57,7	8,7	12,0	4,9
Stuivekenskerke	100	9,0	90,0	3,1	31,0	2,9
	3096	151,0	48,7	43,0	13,8	3,5

1697

Gemeente	I	II	III	IV	V	VI
Avekapelle	258	13,6	53,0	5,3	20,0	2,5
Beveren	709	43,0	60,6	10,4	14,6	4,1
Hoogstade	260	19,3	74,0	6,0	23,0	3,2
Lampernisse	213	9,8	46,0	2,4	11,2	4,0
Oostduinkerke	343	23,3	67,9	4,9	14,2	4,7
Pollinkhove	712	47,9	67,2	12,7	17,0	3,7
Stuivekenskerke	104	6,5	62,5	2,7	25,0	2,3
	2599	163,4	62,8	44,4	17,1	3,6

¹ Vgl. Bijlage VIII & IX.

² De gegevens betreffen I : aantal inwoners, II : geboorten per jaar, III : geboortecoëfficiënt, IV : huwelijken per jaar, V : huwelijkscoëfficiënt, VI : huwelijksvruchtbaarheid, daaronder verstaan we het gemiddelde aantal geboorten per huwelijk.

Uit voorgaande tabellen blijkt een sterke stijging van het bruto-geboortecijfer tussen 1655 en 1697. Geen van beide coëfficiënten kan als normaal beschouwd worden.

Dezelfde tabellen tonen aan dat de huwelijksvruchtbaarheid omzeggens ongewijzigd bleef ($\pm 3,5$) en dat de evolutie van het geboortecijfer door een stijging van de huwelijkscoëfficiënt veroorzaakt wordt.

We menen laatstgenoemde stijging te kunnen verklaren door de verlaging van de huwelijksleeftijd ingevolge de ineenstorting der pachtprizen en het vrijkomen van hofsteden in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Bij het mannelijk geslacht is de huwelijksleeftijd inderdaad afhankelijk, niet alleen van het bezit der volle geslachtelijke capaciteit, maar ook van de mogelijkheid de economische last van een gezin te dragen. Dit betekent dat in landbouwkringen de huwelijken bepaald worden door het al dan niet vrijkomen van landbouwbedrijven. Welnu de regering van Albrecht en Isabella was een periode van voorspoed. Sinds de verovering van Oostende genoot de kasselrij de grootste rust. „Ter dier oorsaecke is de streecke soo bewoont geworden dat men oyt voor desen diergelicx hoorde ende daerdoor gingen de landen ende goederen seer diere in pachte. Doordien dat de eetwaren vele geldt golden, wierden de eygenaren niet alleen, maer oock de pachters vande goederen ende landen al rijcke... Het geldt was in de handelinghe soo overvloedich, dat de gemeente niet wiste waer in het te bate leggen, te meer om datter luttel goet te coopen geboden wiert naer evenredichheyt van 't gone het te besteden hadde. Gedeurende geheel dat tydstip zijn de landen en goederen, soo in coope als in pachte altydt in prijs vermeerderd”¹. Het jaar 1644 is echter een keer-

¹ P. HEINDERIJCK, *Jaerboeken*, IV, p. 115-116.

punt ¹. Na de verovering van Grevelingen in genoemd jaar nemen de Fransen in 1645, schier zonder slag of stoot, Mardijck, Kassel, Saint-Venant, Bethune, Armentières, Waasten, Komen en Menen. In 1646 vallen Kortrijk, Veurne en Duinkerke ². „Al de weelde met de dertelheyt die te Veurne ende in Veurn-ambacht heerschten, vergaen. Ellenden, rooverien, moorderien, brantstichtingen, verwoestingen ende sterfte quamen die vervangen” ³. Moeilijk werden nog pachters gevonden, de eigenaars van grotere hofsteden waren verplicht hun goederen te splitsen ⁴, de pachtprizen stortten in. Vreemde landslieden kwamen zich in de kasselrij vestigen, „omdat sij de landen goede coop pachteden” ⁵.

Mogen we voor de periode vóór 1644 een normaal geboortecoëfficiënt veronderstellen? Voor deze periode beschikken we over geen bevolkingscijfers. Berekeningen uitgevoerd op twee lijsten van communicanten van de gemeente Stuivekenskerke wijzen evenwel in de richting van een coëfficiënt schommelend rond 40. In 1616 ⁶

¹ *Ibid.*, IV, p. 116 „noyt is het geweten geweest dat Veurne-ambacht ende geheel West-Vlaenderen soo gefloreert hebben als van het begin van dese eeuw tot 't jaer 1644”.

² H. PIRENNE, *Geschiedenis van België*, vertaald door R. Delbecq, IV, (Gent, 1925), p. 281.

³ P. Heinderijcx, *Jaerboeken*, IV, p. 116-117.

⁴ Zie hoger, blz. 110.

⁵ P. Heinderijcx, *Jaerboeken*, IV, p. 233. In de kasselrijrekeningen van Veurne-Ambacht (Rijksarchief Brugge) hebben we de evolutie van de pachtprijs van één „leen, groot twee gemete lants, liggende inde prochie van Oostduynkercke” gevolgd : 1616 : 7 p. par. gemet, 1621 : 7 p., 1626 : 7 p., 1631 : 9 p., 1639 : 13 p., 1641 : 15 p., 1658 : „sinds 1645 vague ende onghebruycct door de troubelen van oorloghe”, 1664 : 8 p., 1670 : 6 p., 1680 : 6 p., 1685 : 4 p.

⁶ Griffie rechtbank Veurne, Parochieregisters Stuivekenskerke 1616-1646 : „Nomina communicantium in Stuveckenskercke a^o Dom. 1616 : nomina virorum : (volgen 76 namen), nomina mulierum (volgen 66 namen). Benevens voorgaande inlichtingen bevat hetzelfde register, a^o 1616, een „catalogus eorum qui ob etatis defectam ad

tellen we in genoemde gemeente 142, in 1631¹ 165 communicanten. Willemsen² wijst er op dat de verhouding communicanten tot het aantal inwoners van een gemeente niet vast is. Ter staving haalt hij twee voorbeelden aan: in 1662 telde St Niklaas-Waas 5.017 inwoners waarvan 3.206 communicanten, hetzij $\pm 65\%$, in 1739 noteerde men 5.943 communicanten op 7.947 inwoners, hetzij 75%. Wanneer we echter ook de op andere plaatsen door Willemsen medegedeelde cijfers nagaan, stellen we vast dat 65% de meest voorkomende verhouding is³. Deze verhouding is trouwens volkomen aanvaardbaar bij een „jonge” bevolking⁴.

Op bovenstaande basis berekend bekomen we voor Stuvekenskerke 218⁵ inwoners in 1616 tegenover 253 in 1636.

In de doopregisters van hetzelfde dorp telden we volgende geboorten per decennïën gerangschikt:

1621	9	1631	12
1622	8	1632	10
1623	9	1633	9
1624	5	1634	12
1625	7	1635	15
	<u>38</u>		<u>58</u>

communione admissi necdum sunt et peccatorum duntaxat confessionem recitarunt (volgen 22 namen van jongens en 16 namen van meisjes).

¹ *Ibid.*, Nomina communicantium in parochia de Stuyvekenskercke a^o Dom. 1631 (volgen 165 namen).

² Willemsen G., Étude sur la démographie d'une commune du plat pays de Flandre aux XVIIe et XVIIIe siècles (1631-1795), Anvers 1904, p. 9.

³ *Ibid.*, p. 8

a^o 1662 : 5017 inwoners — 3206 communicanten = 65 %

a^o 1715 : 6493 " — 4281 " = 65 %

a^o 1720 : 7373 " — 4920 " = 66 %

a^o 1739 : 7947 " — 5943 " = 75 %

⁴ In Veurne-Ambacht maakte de kindergroep in 1697 minimum 34,5 % van de totale bevolking uit. Zie hoger, blz. 111.

⁵ 76 mannen, 66 vrouwen, 22 jongens en 16 meisjes van 7 tot 12 j., 38 kinders.

			38		58
1616	9	1626	4	1636	11
1617	9	1627	13	1637	11
1618	7	1628	11	1638	12
1619	9	1629	11	1639	11
1620	7	1630	10	1640	9
	—		—		—
	41		87		112

Een eenvoudige berekening — we nemen voor 1616 gemiddeld 8,2 geboorten — geeft voor 1616 de coëfficiënt 37, voor 1631 de coëfficiënt 44.

Aanvaarden we nu, voor onze verdere berekeningen een geboortecoëfficiënt schommelend rond 40 (normaal coëfficiënt voor de zeventiende eeuw), b.v. 42, dan bekomen we voor de zeven gemeenten die het voorwerp van ons onderzoek uitmaken, volgende gegevens :

Periode 1636-1645 ¹	
geboorten per jaar :	200,2
huwelijken per jaar :	52,9
huwelijksvruchtbaarheid :	3,7
inwoners :	4.766
huwelijkscoëfficiënt :	11,09

Het valt op dat de huwelijksvruchtbaarheid overeenstemt met deze in 1655 en in 1697. Van de andere kant is de huwelijkscoëfficiënt merkelijk lager dan in de tweede helft van de zeventiende eeuw wat, na hiervoorgaande uiteenzetting over de invloed van de pacht-prijzen op het huwelijkscijfer, volkomen begrijpelijk is.

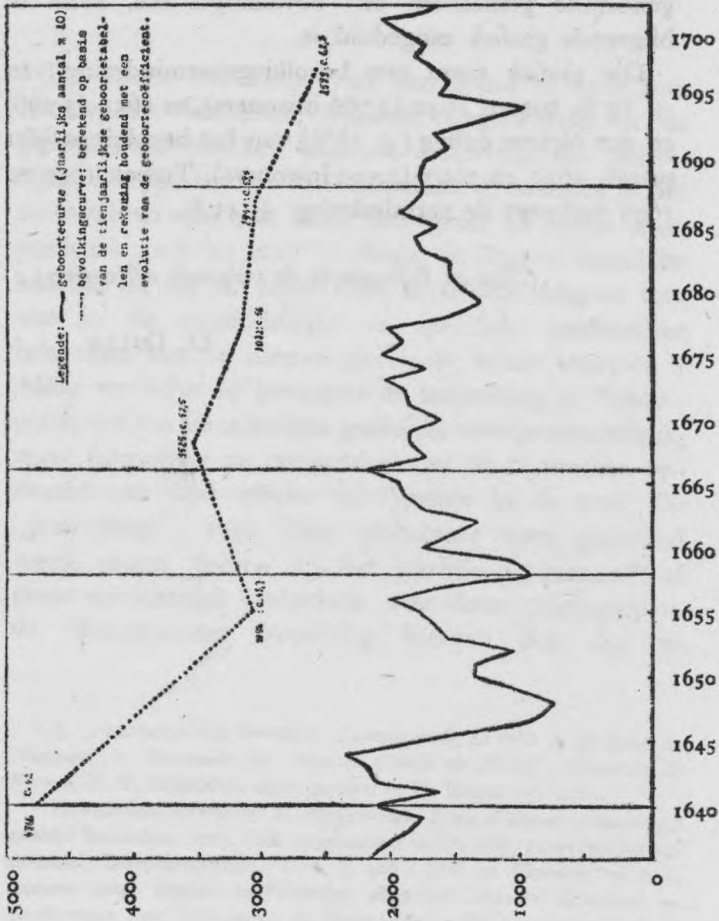
Resumeren we : Het geboortecijfer, 42 in de eerste helft van de zeventiende eeuw, stijgt in de loop van de tweede helft van dezelfde eeuw van 48,7 in 1655 tot 62,8 in 1697. Deze sterke stijging wordt veroorzaakt door een parallele stijging van de huwelijkscoëfficiënt².

¹ Zie geboorte- en huwelijksstabellen, bijlage VIII en IX.

² Het spreekt van zelf dat die vaststelling uitsluitend voor de kasselrij Veurne geldt, en niet tot de overige gebieden kan uitgebreid worden.

BEVOLKINGSCURVE (1640-1700)

We kennen de evolutie van de geboortecoëfficiënt tussen 1655 en 1697 niet. Nemen we evenwel een geleidelijke stijging van het bruto-geboortecijfer aan, b.v. 48,7 (1655), 52,5 (1667), 56 (1677), 59,5 (1687) en 62,8 (1697), dan bekomen we voor de zeven bovengenoemde gemeenten een bevolkingscurve, zoals in bijgaande grafiek aangeduid is.

Die grafiek toont een bevolkingsvermindering van $\pm 35\%$ tussen 1640 (4.766 inwoners) en 1655 (3.096) en een nieuwe daling ($\pm 16\%$) van het bevolkingscijfer tussen 1655 en 1697 (2.599 inwoners). Tussen 1640 en 1697 bedraagt de vermindering $\pm 45\%$.

(Slot en Bijlagen in de volgende aflevering)

D. DALLE

